

Wojciech SROKA, Wiesław MUSIAŁ

ROLNICTWO I GOSPODARSTWA ROLNE NA OBSZARACH MIEJSKICH I PODMIEJSKICH – KONCEPTUALIZACJA ORAZ PRZESŁANKI ROZWOJU¹

AGRICULTURE AND FARMS IN URBAN AND PERI-URBAN AREAS – CONCEPTUALIZATION AND DEVELOPMENT PREMISES

Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa, Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
al. Adama Mickiewicza 21, 31-120 Kraków, e-mail: w.sroka@ur.krakow.pl

Summary. The main aim of this analysis is to present premises of restitution and development of farms in urban and peri-urban areas in highly developed countries. During the conducted discussions, the most important functions of urban agriculture which explain the appropriateness of its restitution and development have been pinpointed. Three main forms of urban agriculture have also been characterized, namely urban and peri-urban agriculture, urban gardening and non urban oriented farming. The typology of farms, especially those marked out for development within urban and peri-urban agriculture, has also been described in this analysis.

Słowa kluczowe: miejska agrokultura, definicja, typologia gospodarstw rolnych.
Key words: urban agriculture, definition, typology of farms.

WSTĘP

W formalnych definicjach miasto i wieś były zazwyczaj rozróżniane na zasadzie dychotomii, tj. przeciwstawiania miejskich (a zatem nierolniczych) i wiejskich wzorców życia. Wprawdzie ujęcie to już się zdezaktualizowało (Maik 1992; Halamska 2011), jednak w potocznym rozumieniu, jak również w świadomości wielu naukowców i zarządzających rozwojem miast oraz ich obszarów funkcjonalnych jest nadal aktualne. Rolnictwo oraz gospodarstwa rolne zlokalizowane na obszarach zurbanizowanych wielu krajów na średnim poziomie rozwoju gospodarczego, w tym w Polsce, uznawane jest często za archaiczną pozostałość obszarów wiejskich (Lorens i Martyniuk-Pęczek 2010). Tymczasem w krajach wysoko rozwiniętych koncepcja *urban agriculture* (przez którą należy rozumieć miejską agrokulturę; Sroka 2014) zajmuje ważne miejsce w polityce społeczno-gospodarczej (Mok i in. 2014). Współcześnie podkreśla się bowiem, że dążąc do zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich i podmiejskich, niezbędne jest zachowanie żywotności całego układu aglomeracyjnego. Warunkiem tego jest zróżnicowana, konkurencyjna baza ekonomiczna rozwoju oraz racjonalne gospodarowanie przestrzenią, służące zachowaniu istotnych wartości

---

¹ Opracowanie jest podsumowaniem badań, które były realizowane w ramach projektu COST-Action TD 1106: Urban Agriculture Europe (UAE), sfinansowane w ramach badań statutowych DS nr 3103/ZEiOR/2016.

przyrodniczych i kulturowych, a także ładu przestrzennego (European Commission 2009; Grochowski 2009; Piorr i in. 2011). Liczne badania, prowadzone na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), wykazały, iż koncepcja *urban agriculture* przyczynia się do zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich i podmiejskich (Mougeot 2006). W krajach Europy na obszarach podmiejskich udział użytków rolnych w ich powierzchni ogólnej przekracza 40%, w Polsce i większości „nowych” krajów UE jest to nawet ponad 60% (Piorr i in. 2011); dlatego należy jednoznacznie stwierdzić, iż zachowanie rolniczego użytkowania ziemi oraz rozwój żywotnych ekonomicznie gospodarstw rolnych są bezdyskusyjne.

Badania prowadzone w ramach programu COST Action Urban Agriculture Europe jednoznacznie wykazały, iż w krajach wysoko rozwiniętych miejska agrokultura jest społecznie akceptowana. Stanowi ona ważną z punktu widzenia środowiskowego, a nawet innowacyjną formę aktywności gospodarczej (Lohrberg i in. 2015). Specyficzne warunki prowadzenia działalności rolniczej, w tym duża konkurencja o ziemię, wiele ograniczeń natury formalnoprawnej, a także rosnący popyt na wysokiej jakości produkty rolne oraz różne usługi sprawiają, iż rolnictwo na obszarach miejskich i podmiejskich cechuje się bardzo dużym zróżnicowaniem form i typów gospodarstw rolnych. Już w roku 1996 badania prowadzone w ramach programu Narodów Zjednoczonych ds. rozwoju (ONZ) wykazały, że można zidentyfikować co najmniej 40 różnych form miejskiej agrokultury (Mougeot 2006). Od tego czasu ciągle powstają nowe, często innowacyjne, formy produkcji, które są odpowiedzią na zróżnicowane oczekiwania i potrzeby mieszkańców miast.

W Polsce, a także w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej koncepcja *urban agriculture* jest bardzo słabo rozpoznana. Nie określono jej misji, a więc brakuje wizji i pomysłów służących utrzymaniu rolniczego użytkowania gruntów oraz rozwoju często innowacyjnych form działalności rolniczej na obszarach miejskich i podmiejskich. Opracowanie stanowi próbę wskazania przesłanek rozwoju oraz konceptualizacji problematyki *urban agriculture*. Może ono służyć m.in. instytucjom doradczym w rozpoznawaniu i promowaniu różnych form działalności rolniczej dostosowanej do warunków miejskich.

Głównym celem opracowania jest próba dokonania systematyzacji, zakresu i przesłanek restytucji i rozwoju gospodarstw rolnych na obszarach miejskich i podmiejskich krajów wysoko rozwiniętych, a także dokonanie typologii podmiotów zaangażowanych w miejską agrokulturę. Celem pośrednim (o charakterze utylitarnym) jest wskazanie szerokiego spektrum działalności rolniczej adekwatnej do warunków obszarów wysoko zurbanizowanych oraz korzyści z tego płynących.

METODY

Opracowanie ma głównie charakter przeglądowy; oparte jest na metodzie obserwacji bezpośredniej oraz metodzie kwerendy bibliotecznej. Źródło danych stanowi literatura przedmiotu, a także obserwacje oraz doświadczenia i wiedza zebrane podczas realizacji projektu COST Action Urban Agriculture Europe. Wymienione badania były prowadzone w latach 2013–2016 na wybranych obszarach miejskich i podmiejskich Europy.

UWARUNKOWANIA I PRZESŁANKI ROZWOJU MIEJSKIEJ AGROKULTURY W KRAJACH WYSOKO ROZWIĘTYCH

Powszechność upraw rolnych w miastach i w związku z tym pomysł wspierania tego typu działalności gospodarczej wbrew pozorom nie jest nowym zjawiskiem. Już w starożytności było to dość powszechne i nie wynikało tylko z zapobiegliwości pojedynczych mieszkańców, ale było zalecane i wspomagane przez władców (Palej 2010; Ackerman 2012; Steinbuch 2012). Historia rolnictwa w miastach jest tak długa jak historia miast. Należy bowiem podkreślić, iż pierwsze miasta lokowane były zazwyczaj na terenach o dobrych warunkach glebowych i wodnych (Vickery 2014). W świecie bez zaawansowanych technologicznie środków transportu i urządzeń chłodniczych rozwój dużych zbiorowisk ludności mógł następować tylko pod warunkiem, że będą one w stanie wyprodukować odpowiednią ilość żywności (Li i in. 2014; Andersen i in. 2016).

W początkowym etapie rozwoju miast to właśnie okoliczne rolnictwo miejskie i podmiejskie wyznaczało procesy urbanizacyjne. Istotne zmiany we współzależnościach procesów rozwoju rolnictwa oraz urbanizacji nastąpiły dopiero w okresie rewolucji przemysłowej. Zainicjowała ona dynamiczne zmiany gospodarcze i doprowadziła do prawie całkowitej marginalizacji rolnictwa na terenach miejskich. W Europie w praktykach urbanistycznych zaczęły się uwidaczniać silne konotacje odwołujące się do kultury hellenistycznej przypisującej wsi rolę żywiciela miast. Miało to miejsce na wszystkich kontynentach, niezależnie od statusu finansowego miast i ich mieszkańców (Palej 2010). Grunty użytkowane wcześniej rolniczo były wykupywane przez ówczesne elity w celu odsprzedaży na cele pozarolnicze. Spowodowało to gwałtowny, często niekontrolowany, rozrost miast, a jednym z jego skutków było powstanie przeludnionych, intensywnie zabudowanych dzielnic mieszkaniowych oraz niekorzystnie zlokalizowanych terenów przemysłowych (Solarek 2011).

Mimo częstych konfliktów gospodarczych na linii miasto–rolnictwo (Bartling 2012) miejska agrokultura stawała się ważna m.in. w okresach kryzysu oraz wojen. Brak żywności czy problemy na rynku pracy sprawiały, iż również ludność miejska zajmowała się uprawą roślin i chowem zwierząt w celu zaspokojenia własnych potrzeb. Zjawiska te występowały we wszystkich krajach wysoko rozwiniętych (Maloney 2013; Mok i in. 2014). Po przezwycięzeniu „chwilowych trudności” zwykle w dalszym ciągu intensyfikowano procesy urbanizacji i marginalizowano funkcje rolnicze (Smit i in. 1996). Dopiero w latach 60–70. XX wieku w procesach planowania rozwoju miast m.in. w USA, Kanadzie, Francji, Niemczech oraz Austrii zaczęto na większą skalę uwzględniać elementy środowiskowe oraz społeczne, co zaowocowało zwiększeniem rangi miejskiej agrokultury (Giecewicz 2005; Wagner 2005). Współcześnie w dyskursie, dotyczącym przesłanek wspierania i rozwoju miejskiej agrokultury, podkreśla się, że pełni ona wiele funkcji, w tym funkcje środowiskowe, społeczne, ekonomiczne oraz, w nieco mniejszym zakresie, również funkcje kulturowe (tab. 1). Tym samym realizują się założenia rozwoju zrównoważonego (trwałego). Podkreśla się m.in. korzyści związane z ochroną bioróżnorodności (z zachowaniem siedlisk zwierząt i roślin), ochroną klimatu, wysoko ceniona jest też możliwość bliższego kontaktu z naturą czy wzmocnienie integracji mieszkańców miast poprzez dostęp np. do ogrodów działkowych (Mok i in. 2014).

Tabela 1. Funkcje miejskiej agrokultury w krajach wysoko rozwiniętych

Ekonomiczne	Spoleczne	Środowiskowe i kulturowe
dostarczanie dobrych jakościowo produktów żywnościowych	możliwość integracji społecznej w ramach wspólnych inicjatyw (ogrody działkowe, „partyzantka” ogrodnicza)	ochrona bioróżnorodności poprzez podtrzymywanie rolniczego użytkowania terenu, zapobieganie niekontrolowanej sukcesji np. roślin inwazyjnych
podnoszenie bezpieczeństwa żywnościowego	wyższa jakość życia poprzez kontakt z naturą (rekreacja, sport)	ochrona klimatu (ograniczenie emisji CO ₂ , zmniejszenie efektu tzw. miejskiej wyspy ciepła)
wzmacnianie lokalnego rynku żywnościowego	edukacja dzieci i młodzieży (rozwój gospodarstw edukacyjnych, demonstracyjnych itp.)	ochrona gleb i wód (pod warunkiem racjonalnej produkcji)
generowanie miejsc pracy	tworzenie miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem (np. osób niepełnosprawnych, chorch umysłowo, długotrwale bezrobotnych itp.)	zagospodarowanie odpadów organicznych
kreacja wartości dodanej regionu oraz tworzenie popytu na środki do produkcji	tworzenie miejsc opieki dla osób starszych (domów opieki w gospodarstwach rolnych itp.)	ochrona dziedzictwa kulturowego i materialnego

Źródło: opracowano na podstawie: Brown i Jameton (2000); Pearson i in. (2010); Vickery (2014).

Odnosząc się do korzyści ekonomicznych, nie można poprzestać na prostym rachunku ekonomicznym, gdyż oprócz dostarczania produktów żywnościowych i nieżywnościowych ważna jest też kwestia bezpieczeństwa żywnościowego. Jest ona wymieniana przez wszystkich autorów zajmujących się miejską agrokulturą w krajach wysoko rozwiniętych (Mok i in. 2014). Bardzo ważne jest również wzmacnianie lokalnych systemów żywnościowych i dostarczanie świeżych produktów, zwłaszcza o niskiej trwałości (owoce, warzywa, grzyby itp.). W wielu krajach lokalne produkty wytwarzane na obszarach miejskich i podmiejskich mają własne marki i cieszą się bardzo dużym zainteresowaniem konsumentów (Opitz i in. 2015). Niektórzy autorzy ze względu na potencjalne zagrożenia absorpcji przez rośliny metali ciężkich są przeciwni produkcji wysokiej jakości żywności w pobliżu miast (Tornaghi 2014), jednak częściej podkreśla się, że na obszarach podmiejskich funkcjonują np. gospodarstwa ekologiczne, które są poddawane ścisłym kontrolom, w związku z czym do tej pory nie wykazano nadmiernego zanieczyszczenia płodów rolnych (Beauchesne i Bryant 1999; Pölling 2016). Niemniej jednak w pobliżu niektórych zakładów produkcyjnych czy ciągów komunikacyjnych uprawa roślin na cele żywnościowe nie jest zalecana, co dotyczy nie tylko rolnictwa miejskiego i podmiejskiego, ale też „wiejskiego”.

Mimo że miejska agrokultura pełni liczne funkcje, w wielu krajach wysoko rozwiniętych kwestionowana jest zasadność przeznaczania gruntów miejskich na cele rolnicze (Lovell 2010; Zasada 2011). I rzeczywiście niektóre technologie i systemy produkcji rolnej, szczególnie te, które wymagają zaangażowania dużych arealów i które są uciążliwe dla środowiska miejskiego (m.in. ze względów sanitarnych), nie powinny być lokowane w bliskim sąsiedztwie dużych skupisk ludności. Niemniej jednak na obszarach podmiejskich grunty, zwykle cechujące się mniejszą wartością rynkową i często niezagospodarowane, powinny być użytkowane rolniczo (Wojewodzic i in. 2015). W planach zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać nie tylko tereny pod działalność gospodarczą i budownictwo mieszkaniowe, ale również pod rolnictwo (Krzyk i in. 2013).

Badania wskazują, iż w miastach oraz na obszarach podmiejskich często dochodzi do utraty bardzo żyznych gleb oraz w bardzo szybkim tempie zmniejsza się liczba gospodarstw

rolnych. Ziemia rolna często jest przedmiotem spekulacji, a jej właściciele zaprzestają produkcji rolniczej (Munton 2009; Zasada 2012). Perspektywa dalszego kurczenia się zasobów ziemi rolnej jest bardzo niepokojąca, gdyż prognozy wskazują, że w ciągu następnych 30 lat w Europie obszary miejskie będą powiększać się w tempie 0,5–0,7% rocznie, a powierzchnia obszarów funkcjonalnie związanych z miastami (obszarów podmiejskich) zwiększy się dwukrotnie (Pioor i in. 2011). W związku z tym problematyka zmian w rolnictwie obszarów miejskich i podmiejskich będzie nabierać coraz większego znaczenia. Utrzymanie i rozwój różnych form rolnictwa na obszarach miejskich i podmiejskich jest sporym wyzwaniem, gdyż uzależnione będzie to od ich adaptacji do nowych warunków ekonomicznych.

KONCEPTUALIZACJA POJĘCIA „MIEJSKA AGROKULTURA” I JEGO ZAKRES PRZESTRZENNY

Prowadzone badania naukowe sprawiły, iż współcześnie pojęcie miejskiej agrokultury jest różnorodnie interpretowane oraz definiowane. Najczęściej jednak oznacza ona działalność w zakresie wytwarzania, przetwarzania i dystrybucji roślinnych produktów żywnościowych, nieżywnościowych, chowu zwierząt oraz upraw leśnych na terenie miast oraz obszarów podmiejskich (Mougeot 2000). Podobną definicję stworzono na potrzeby programu COST-Action Urban Agriculture Europe, przy czym autorzy podkreślają, iż w warunkach krajów wysoko rozwiniętych bardzo ważne jest to, aby miejska agrokultura była traktowana nie jako pewna „pozostałość” tradycyjnego wiejskiego rolnictwa, ale jako mniej lub bardziej odrębna, specyficzna forma rolnictwa, będąca wynikiem procesów dostosowawczych do warunków otoczenia, tj. obszarów miejskich (Lohrberg i in. 2015). Występuje ona wewnątrz miast oraz na obszarach bezpośrednio przestrzennie i funkcjonalnie z nim związanymi.

Istota „miejskości” rolnictwa wynika jednak nie z samego położenia np. w granicach administracyjnych miasta, a z siły występujących powiązań funkcjonalnych i oddziaływania miasta i sektora pozarolniczego na rolnictwo, na co zwracał uwagę już w XIX w. J.H. von Thünen. Zasięg przestrzenny miejskiej agrokultury jest zatem tak duży jak zasięg oddziaływania miasta (i renty położenia) na zmiany społeczno-gospodarcze oraz zmiany w przestrzeni i środowisku otaczających je terenów. Otwartą kwestią jest sam sposób definicji miasta, a tym bardziej pomiaru siły jego oddziaływania na okoliczne tereny. Współcześnie podkreśla się, iż słowo „miasto” może oznaczać dwie odmienne rzeczywistości – *de iure* miasto administracyjne oraz miasto faktyczne. Miasto faktyczne odpowiada realiom fizycznym lub społeczno-gospodarczym, które określa się zgodnie z definicją morfologiczną lub funkcjonalną. W ujęciu morfologicznym termin „obszar miejski” dotyczy ciągłości terenu zabudowanego o różnej gęstości zaludnienia. W ujęciu funkcjonalnym miasto to także obszar podmiejski, definiowany w kategoriach „aglomeracji” czy „zagłębia”, co oznacza lokalizację dużego rynku pracy dla ludności miejscowej oraz osób dojeżdżających do pracy (Unia Europejska 2011).

Mając na uwadze prezentowane definicje miast i obszarów podmiejskich, należy podkreślić, iż nie jest możliwe jednoznaczne określenie zasięgu przestrzennego miejskiej agrokultury, ale stanowi ona istotny element przestrzeni krajów wysoko rozwiniętych. Badania prowadzone w ramach projektu PLUREL (Pioor i in. 2011) wskazują, iż obszary

miejskie i podmiejskie mogą stanowić od kilkunastu do prawie 20% terytorium UE. Konieczne wydaje się zatem podjęcie wieloaspektowych badań ekonomiczno-rolniczych dotyczących opisywanej problematyki, w tym wskazanie zależności między zmianami charakterystyk miejskiej agrokultury wraz ze zmianą odległości od centów miejskich. Ich efektem mogłoby być wyznaczenie „nowych” stref rolniczych wokół miast i wskazanie preferowanych działalności służących zrównoważonemu rozwojowi całych aglomeracji.

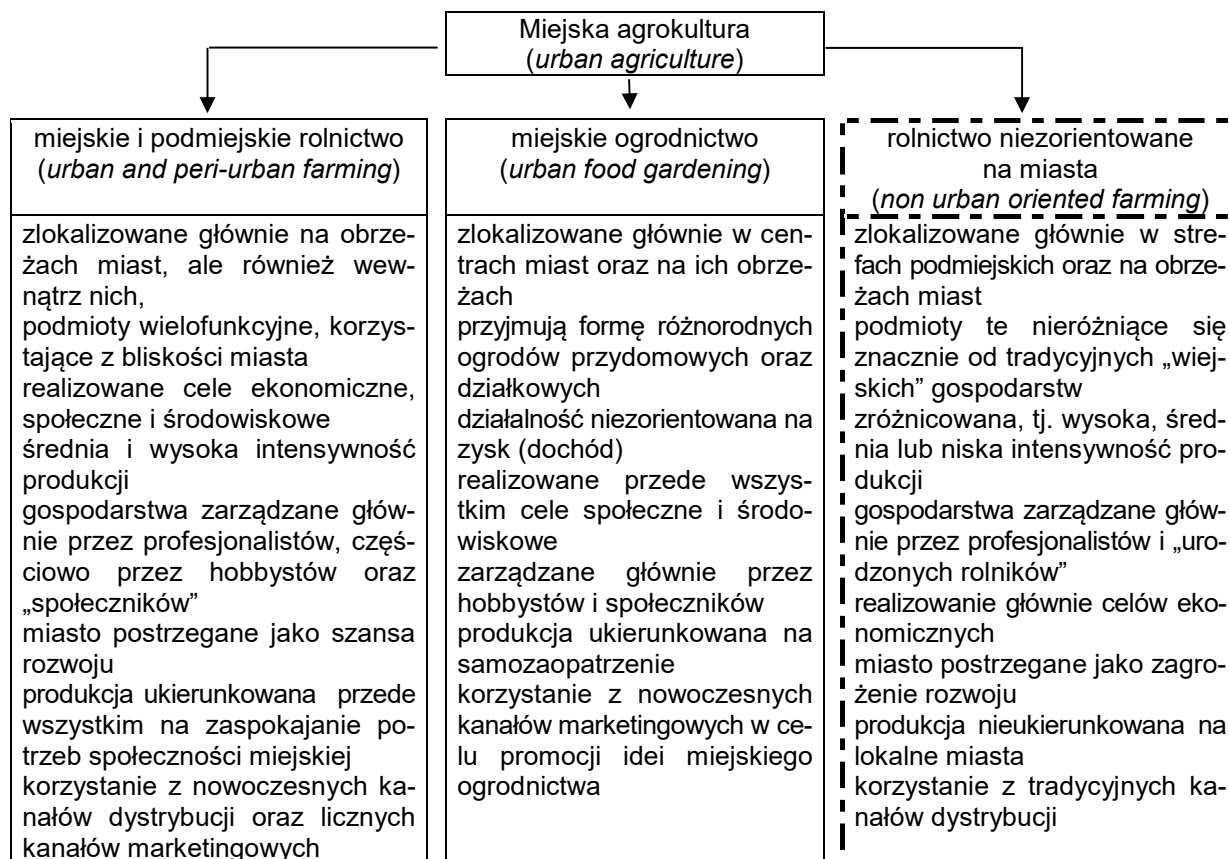
FORMY MIEJSKIEJ AGROKULTURY ORAZ TYPOLOGIA PODMIOTÓW W NIĄ ZAANGAŻOWANYCH

Miejska agrokultura obejmuje bardzo różnorodne systemy produkcyjne oraz podmioty zaangażowane. Jednym z najważniejszych wyzwań dla badaczy jest zatem wypracowanie i uzgodnienie odpowiednich typologii czy wypracowanie adekwatnych form instytucjonalizacji miejskiej agrokultury (Sroka 2014). Chodzi o wskazanie w miarę homogenicznych grup podmiotów realizujących te same cele, wytwarzających podobne grupy produktów czy charakteryzujących się porównywalną intensywnością produkcji. Dokonanie takich klasyfikacji pozwoli na właściwe adresowanie badań naukowych, gromadzenie odpowiednich danych oraz dokonywanie analiz porównawczych, a w efekcie na opracowanie ścieżek rozwojowych czy modeli biznesu dla różnych podmiotów miejskiej agrokultury. Literatura zawiera różne klasyfikacje, jednak dotyczą one przede wszystkim krajów rozwijających się, w których formy, intensywność produkcji oraz cele funkcjonowania podmiotów miejskiej agrokultury są zupełnie inne (Mougeot 2006; FAO 2007).

W warunkach krajów rozwiniętych uwaga badacza tworzącego klasyfikację powinna być skupiona na podmiotowym („kto wytwarza”) i przedmiotowym („co wytwarza”) wymiarze miejskiej agrokultury (Sroka 2014). Bardzo duże znaczenie mają również skala produkcji i jej cel oraz intensywność (FAO 2007; Lohrberg i Timpe 2011). Istotne jest także uwzględnienie siły powiązań funkcjonalnych między podmiotami miejskiej agrokultury a pobliskim miastem. Próbuąc sprowadzić do wspólnego mianownika powyższe charakterystyki, można zasadniczo wyróżnić trzy bardzo zróżnicowane formy miejskiej agrokultury: miejskie i podmiejskie rolnictwo, miejskie ogrodnictwo oraz rolnictwo niezorientowane na miasta (ryc. 1). Dwie pierwsze formy cechują różne cele produkcji, różna intensywność produkcji, różny sposób zarządzania oraz zakres realizowanych funkcji, ale wspólną cechą jest silne funkcjonalne powiązanie z miastem. W przypadku miejskiego i podmiejskiego rolnictwa, przy produkcji rolniczej (w tym również komercyjnej produkcji ogrodniczej) zorientowanej na rynek, wykorzystuje się liczne, w tym nowoczesne kanały dystrybucji, a producenci rolni wykorzystując bliskość miasta, często oferują bardzo różnorodną (dywersyfikacja) lub/i starannie wyselekcjonowaną (dyferencjacja) paletę produktów i usług.

Miejskie ogrodnictwo jako bardzo specyficzna forma miejskiej agrokultury obejmuje wytwarzanie produktów żywnościowych, a także nieżywnościowych (np. kwiaty) na własne potrzeby. Przyczynia się ona do utrzymania bioróżnorodności oraz stanowi ważny element zielonej architektury miasta. Gdy jest to działalność hobbystyczna, ma na celu podnoszenie jakości życia użytkowników działek poprzez wspólne spędzanie czasu wolnego, nawiązywanie

kontaktów z innymi użytkownikami oraz kształtowanie przestrzeni miejskiej czy nawet polepszanie samopoczucia i zdrowia psychicznego (Zawiślak 2015). Tym samym miejskie ogrodnictwo pełni przede wszystkim funkcje pozaekonomiczne, tj. społeczne oraz środowiskowe.

Ryc. 1. Charakterystyka głównych form miejskiej agrokultury w krajach rozwiniętych
Źródło: opracowano na podstawie: Sroka (2014) oraz Szulczewska i Maksymiuk (2014).

W miastach oraz na obszarach podmiejskich występują również podmioty, których działalność nie jest zorientowana na rynek miejski (Lohrberg i in. 2015). Z uwagi na swoją lokalizację stanowią one podmiot miejskiej agrokultury, mimo że są dość luźno funkcjonalnie powiązane z ośrodkami miejskimi. Występowanie tej formy rolnictwa jest wynikiem procesu „rozlewania się” miast (*urban sprawl*), tj. wchłaniania przez nie okolicznych miejscowości oraz poszerzania obszarów funkcjonalnych miast. Wydaje się, iż forma ta stanowi raczej przejściowy i recesywny etap rozwoju gospodarstw / przedsiębiorstw rolniczych, gdyż podmioty te albo dostosują swoją ofertę do warunków miejskich, albo powoli będą zanikać, uwalniając posiadane zasoby. Im bliżej są one położone miast, tym z reguły proces ten będzie szybszy. W środowisku miejskim i podmiejskim mają one bowiem coraz większe problemy z powiększaniem skali produkcji i arealu lub jest to nawet niemożliwe. Ziemia rolna ze względu na jej relatywne niedobory staje się coraz droższa (Lovell 2010), a miejski styl życia okolicznych mieszkańców oraz szeroko pojęta legislacja, w tym np. plany zagospodarowania przestrzennego mogą bardzo ograniczać i utrudniać rozwój działalności rolniczej (Munton 2009; Zasada 2011).

W ramach przedstawionych głównych form miejskiej agrokultury funkcjonują bardzo zróżnicowane typy podmiotów (tab. 2). Wśród gospodarstw oraz przedsiębiorstw zaangażowanych w miejskie i podmiejskie rolnictwo należy w pierwszej kolejności wyszczególnić jednostki tworzące tzw. lokalny system żywnościowy (ang. *local food farms*). Podmioty te koncentrują się na wytwarzaniu produktów głównie na rynek lokalny (Pölling 2016). Zdarza się, że wchodzi one w ścisłą kooperację z grupami konsumentów (np. rolnictwo wspierane przez społeczność; ang. *community-supported-agriculture*) bądź koncentrują się na sprzedaży bezpośredniej i dostawach żywności do lokalnych sklepów oraz restauracji. Liczną grupę stanowią również podmioty (gospodarstwa i przedsiębiorstwa) zajmujące się komercyjną uprawą ogrodnictwem, w tym uprawą warzyw (gruntową, a także szklarniową), uprawą roślin ozdobnych itp. Do opisywanej grupy wlicza się także podmioty wytwarzające inne produkty niż żywnościowe, np. kosmetyki z uprawianych roślin czy rękodzieło. Prowadzone badania wskazują, iż gospodarstwa tworzące lokalny system żywnościowy stanowią ważną grupę podmiotów w wielu krajach rozwiniętych, w tym w USA (Vickery 2014), Niemczech (Pölling 2016) Japonii i Kanadzie (Mok i in. 2014), a także w Polsce.

Tabela 2. Typy podmiotów zaangażowanych w poszczególne formy miejskiej agrokultury

Miejskie i podmiejskie rolnictwo ^a	Miejskie ogrodnictwo	Rolnictwo nieorientowane na miasta ^a
gospodarstwa tworzące lokalny system żywnościowy	ogrody przydomowe (również na balkonach, dachach itp.)	komercyjne gospodarstwa specjalistyczne różnych typów rolniczych
gospodarstwa oferujące usługi związane z czasem wolnym	ogrody działkowe	komercyjne gospodarstwa dwuzawodowe różnych typów rolniczych
gospodarstwa edukacyjne oraz demonstracyjne	ogrody edukacyjne	hobbystyczne gospodarstwa dwuzawodowe (wielokierunkowe)
gospodarstwa zachowujące dziedzictwo kulturowe	ogrody terapeutyczne	gospodarstwa odłogujące ziemię (korzystające z transferów publicznych – dotacje UE)
gospodarstwa zaangażowane społecznie	ogrody społecznościowe	podmioty spekulacyjne będące jedynie formalnie gospodarstwami rolnymi
gospodarstwa terapeutyczne	„partyzantka” ogrodnicza	
pozostałe gospodarstwa / przedsiębiorstwa silnie funkcjonalnie powiązane z miastami	pozostałe formy ogrodnictwa	pozostałe gospodarstwa niewykazujące powiązań funkcjonalnych z miastem

^a Pojęcia gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolniczego są tutaj traktowane jako tożsame.

Źródło: opracowano na podstawie: Szulczewska i Maksymiuk (2014).

Liczną grupę stanowią również gospodarstwa rolne oferujące usługi związane z czasem wolnym (ang. *leisure farms*). Skupiają się one głównie na usługach gastronomicznych, noclegowych (Lohrberg i in. 2015), prowadzeniu szkółek jeździeckich, a nawet SPA (Zasada 2011); są one bardzo popularne w większości krajów rozwiniętych. Kolejna grupa obejmuje gospodarstwa edukacyjne oraz demonstracyjne, których oferta kierowana jest najczęściej do rodzin z dziećmi, uczniów oraz do studentów. Często są one prowadzone przez właścicieli rodzinnych gospodarstw rolnych, ale również przez podmioty niekomercyjne, w tym szkoły i ośrodki akademickie o profilu rolniczym czy organizacje pozarządowe (Szulczewska i Maksymiuk 2014). Na podobnych zasadach funkcjonują gospodarstwa promujące dziedzictwo kulturowe (ang. *cultural heritage farms*). Podmioty te zazwyczaj współpracują z władzami miast i są np. traktowane jako część infrastruktury miejskiej zieleni (przykładem

jest Wiedeń) bądź swego rodzaju „żywe skanseny”, gdzie można obejrzeć historyczną wiejską zabudowę. Sporo przykładów gospodarstw promujących dziedzictwo kulturowe można znaleźć np. w Londynie (Laviscio 2014). W miastach oraz na obszarach podmiejskich rozwinęły się również „gospodarstwa społecznie zaangażowane” (wpisujące się w koncepcję rolnictwa społecznego; ang. *social farms*) oraz gospodarstwa terapeutyczne (ang. *therapeutic farms*). Świadczą one usługi dla osób niepełnosprawnych, chorych umysłowo, uzależnionych oraz innych osób wymagających opieki (van Elsen i Finuola 2013). Jednostki te bardzo dynamicznie rozwijają się w Holandii, Belgii, Niemczech oraz we Włoszech (Torquati i in. 2015); pomysł ten został również zaadaptowany w Polsce (KPODR 2015). Determinantą rozwoju tego typu jednostek w krajach wysoko rozwiniętych są zmiany demograficzne, a bliskość miast (i specjalistycznej opieki) jest dodatkowym atutem.

W ramach drugiej formy miejskiej agrokultury, tj. miejskiego ogrodnictwa w krajach rozwiniętych, funkcjonuje liczna grupa różnorodnych ogrodów, w tym przydomowych, działkowych, edukacyjnych, terapeutycznych, społecznościowych, a także innych aktywności mających na celu „zazielenianie” miast. Coraz bardziej popularna staje się „żywa” architektura, w tym obecne również w Polsce „zielone dachy i ściany”, a także tzw. miejska partyzantka (ang. *guerilla gardening*), polegająca na spontanicznym obsadzaniu roślinami ozdobnymi wolnych przestrzeni miejskich. Miejskie ogrodnictwo przeżywa swój renesans i jest obecne we wszystkich miastach (Fox-Kämper 2015).

Ostatnia grupa obejmuje podmioty, które zlokalizowane są w miastach i na obszarach podmiejskich, ale nie wykazują silnych powiązań z ośrodkami miejskimi; są to przede wszystkim „typowe” gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolne nieróżniące się od „wiejskich”. Cechują się one zróżnicowaną wielkością, skalą produkcji, zajmują się też wytwarzaniem różnych produktów, przy czym ich wspólną cechą jest brak silnej rynkowej orientacji produkcji na sprzedaż w pobliskich miastach oraz postrzeganie miast jako zagrożenia rozwoju, a nawet trwania (Lohrberg i in. 2015).

Podsumowując charakterystykę typów miejskiej agrokultury, należy podkreślić, iż ciągle powstają nowe inicjatywy, a zakres działalności opartej na biologicznej produkcji w miastach i na obszarach podmiejskich jest bardzo szeroki. Przedstawiona klasyfikacja została przeprowadzona na podstawie badań w ramach projektu COST Action Urban Agriculture; dotyczy pojęcia „miejska agrokultura” w warunkach krajów rozwiniętych. W krajach o średnim poziomie rozwoju, w tym w „nowych” krajach UE niektóre typy gospodarstw rolnych nie są jeszcze znane, bądź są w początkowej fazie rozwoju, lecz można założyć, że również w tym wypadku możliwe jest wdrożenie wszystkich zaprezentowanych rozwiązań. Edukacja rolników, odpowiednio przygotowane plany biznesu, a także właściwa polityka planowania przestrzennego mogą przyczynić się do rozwoju licznych gospodarstw rolnych, a tym samym do ochrony środowiska przyrodniczego i podniesienia jakości życia mieszkańców miast i obszarów podmiejskich.

PODSUMOWANIE

Rolnictwo od samego początku istnienia miast było w nich obecne i początkowo stanowiło bardzo ważny dział produkcyjny. Dopiero rewolucja agrarna, a następnie przemysłowa sprawiły, że rolnictwo stopniowo zaczęło tracić na znaczeniu, a z czasem przyjęło się postrzegać je

jako archaiczny i niepożądany element miast. Wreszcie w 70. latach XX wieku w krajach Europy Zachodniej oraz Ameryki Północnej uświadomiono sobie, że rolnictwo i tereny rolne w miastach pełnią niezwykle ważne i społecznie akceptowane funkcje: społeczne, środowiskowe, ekonomiczne i inne. Zaczęto je doceniać i chronić, tworząc przepisy ograniczające nadmierny i niekontrolowany rozrost terenów zabudowanych.

Obszary miejskie i podmiejskie w zależności od sposobu definiowania stanowią od kilkunastu do prawie 20% ogólnej powierzchni UE. Przyjmując zatem, iż miejska agrokultura w warunkach europejskich dotyczy obszarów miejskich i podmiejskich, należy podkreślić, iż stanowi ona istotny element przestrzeni gospodarczej i demograficznej. Konieczne jest zatem podjęcie stosownych badań oraz wskazanie możliwych ścieżek rozwoju i restytucji miejskiej agrokultury.

Badania prowadzone w ramach projektu COST Action Urban Agriculture Europe wykazały, iż w warunkach krajów wysoko rozwiniętych należy wyróżnić co najmniej trzy podstawowe formy miejskiej agrokultury: miejskie i podmiejskie rolnictwo, miejskie ogrodnictwo oraz rolnictwo niezorientowane na miasta. Pierwsza i druga forma mają zupełnie inny cel, różnią się intensywnością produkcji, miejscem prowadzenia działalności itp., ale obie funkcjonują w warunkach miejskich i podmiejskich. Ich istota polega bowiem na dostosowaniu profilu i skali produkcji oraz świadczonych usług do „miejskiego klienta”. W ramach rolnictwa miejskiego, ale przede wszystkim podmiejskiego funkcjonują gospodarstwa dostarczające wysokiej jakości produkty rolne (np. warzywa owoce), jak również gospodarstwa zorientowane społecznie, edukacyjne i demonstracyjne, gospodarstwa oferujące usługi związane z czasem wolnym (rekreacja, gastronomia) oraz inne. Na terenach silnie zurbanizowanych występuje zazwyczaj miejskie ogrodnictwo, tj. funkcjonują różne typy ogrodów działkowych, społecznościowych, terapeutycznych, doświadczalnych; coraz popularniejsze stają się inicjatywy typu „miejska partyzantka”, której celem jest obsadzanie wolnych przestrzeni miejskich różnymi roślinami. Wszystkie wymienione typy podmiotów są społecznie akceptowane, dostosowane do warunków miejskich. Trzecia forma miejskiej agrokultury, tj. rolnictwo niezorientowane na miasta, odnosi się do produkcji rolniczej prowadzonej w strefie podmiejskiej, przy czym producenci rolni nie wykorzystują atutu swojej lokalizacji i nie produkują na pobliski rynek; obejmuje zarówno profesjonalne wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, jak i bardzo liczną grupę małych „nierynkowych” podmiotów, które albo już nie produkują, albo w najbliższej przyszłości zaprzestaną produkcji rolniczej. Szansą dla tych podmiotów jest przejście i implementacja modeli biznesu (strategii) od jednostek zorientowanych na rynek miejski.

PIŚMIENNICTWO

- Ackerman K.** 2012. The potential for urban agriculture in New York city. Growing capacity, food security, and green infrastructure. Columbia University, Columbia.
- Andersen T.B., Jensen, P.S., Skovsgaard, Ch.V.** 2016. The heavy plow and the agricultural revolution in Medieval Europe. *J. Develop. Econ.* 118, 133–149.
- Bartling H.** 2012. A chicken ain't nothin' but a bird: local food production and the politics of land-use change. *Local Environ.* 17(1), 23–34.
- Beauchesne A., Bryant C.** 1999. Agriculture and innovation in the urban fringe: the case of organic farming in Quebec, Canada. *Tijdschrift Econom. Soc. Geogr.* 90(3), 320–328.

- Brown K., Jameton A.** 2000. Public health implications of urban agriculture. *J. Pub. Health Pol.* 21, 20–39.
- Elsen T. van, Finuola R.** 2013. Policies and strategies of Green Care in Europe, in: *Green Care for human therapy, social innovation. Rural economy and education.* Ed. C. Gallis. New York, Nova Science Publishers, 189–214.
- European Commission.** 2009. Promoting sustainable urban development in Europe: Achievements and opportunities. Publications Office, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/urban2009/urban2009_en.pdf, dostęp: 19.09.2013.
- FAO.** 2007. Profitability and sustainability of Urban and peri-urban agriculture. Rome, FAO.
- Fox-Kämper R.** 2012. Urbane Landwirtschaft und urbanes Gärtnern. Zwischen Visionen und kommunaler Praxis. Basel, IFPRA, <http://www.ifpra2012.bs.ch/fox-kaemper.pdf>, dostęp: 19.09.2013.
- Giecewicz J.** 2005. Obszary rolne jako czynnik przyrodniczej rewitalizacji miasta. *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN* 1, 128–134.
- Grochowski M.** 2009. Samorząd terytorialny a rozwój zrównoważony obszarów metropolitalnych. *MAZOWSZE Stud. Reg.* 2, 73–88.
- Halamska M.** 2011. Wiejskość jako kategoria socjologiczna. *Wieś Rol.* 1, 37–55.
- KPODR** 2015. Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie. Minikowo, Kujawsko-Pomorski Ośr. Doradz. Rol.
- Krzyk P., Tokarczuk T., Heczko-Hyłowa E., Ziobrowski Z.** 2013. Obszary rolne jako element struktury przestrzennej miast – problemy planistyczne. Kraków, Inst. Rozwoju Miast.
- Laviscio R.** 2014. Cultural dimension of urban agriculture. COST Action Urban Agriculture Europe: Short Term Scientific Mission Report. London, United Kingdom.
- Li X., Florax R.J., Waldorf B.S.** 2014. Agricultural productivity and urbanization: A smooth coefficient regression analysis, in: 2014 Annual Meeting, Minneapolis, Minnesota, July 27–29, 2014. Minneapolis, Agricultural and Applied Economics Association.
- Lohrberg F., Licka L., Scazzosi L., Timpe A.** 2015. *Urban agriculture Europe.* Berlin, JOVIS Verlag GmbH.
- Lohrberg F., Timpe A.** 2011. Urbane Agrikultur – Neue Formen der Primärproduktion in der Stadt. *Planerin-SRL* 5, 35–37.
- Lorens P., Martyniuk-Pęczek J.** 2010. Zarządzanie rozwojem przestrzennym miast. Gdańsk, Wydaw. Urbanista.
- Maik W.** 1992. *Podstawy geografii miast.* Toruń, Wydaw. UMK.
- Maloney S.A.** 2013. Putting paradise in the parking lot: Using zoning to promote urban agriculture. *Notre Dame Law Rev.* 88(5), 2551–2596
- Mok H.F., Williamson V.G., Grove J.R., Burry K., Barker S.F., Hamilton A.J.** 2014. Strawberry fields forever? Urban agriculture in developed countries: a review. *Agron. Sustain. Develop.* 34(1), 21–43.
- Mougeot L.J.A.** 2000. Urban agriculture: definition, presence, potential and risks, in: *Growing cities, growing food: urban agriculture on the policy agenda. A reader on urban agriculture.* Ed. N. Bakker. Feldafing, German Foundation for International Development (DSE).
- Mougeot L.J.A.** 2006. *Growing better cities: Urban agriculture for sustainable development.* Ottawa, Inter. Develop. Res. Centre.
- Munton R.** 2009. Ruralland ownership in the United Kingdom: changing patterns and future possibilities for land use. *Land Use Pol.* 26, 54–66
- Opitz I., Berges R., Piorr A., Krikser T.** 2016. Contributing to food security in urban areas: differences between urban agriculture and peri-urban agriculture in the Global North. *Agric. Human Val.* 33(2), 341–358.
- Palej A.** 2010. Farmy miejskie – przedsięwzięcia wspomagające strategie zrównoważonego rozwoju miast. *Czasop. Tech. PKrak.* 14, 39–44.

- Piorr A., Ravetz J., Tosics I.** 2011. Peri-urbanisation in Europe: towards European policies to sustain urban-rural futures. University of Copenhagen, Forest & Landscape.
- Pearson L.J., Pearson L., Pearson C.J.** 2010. Sustainable urban agriculture: stocktake and opportunities. *Inter. J. Agric. Sustain.* 8, 7–19.
- Pölling B.** 2016. Professional urban agriculture and its characteristic business models in Metropolis Ruhr, Germany. *Land Use Pol.* 58, 366–379.
- Smit J., Nasr J., Ratta A.** 1996. Urban agriculture: food, jobs and sustainable cities. United Nations Development Programme Habitat II Series. New York, [b.w.].
- Solarek K.** 2011. Współczesne koncepcje rozwoju miasta. *Kwart. Archit. Urban.* 56(4), 51–71.
- Sroka W.** 2014. Definicje oraz formy miejskiej agrokultury – przyczynek do dyskusji. *Wieś Rol.* 3, 85–103.
- Steinbuch L.** 2012. Nahrungsmittelproduktion in der Stadt. Konzepte für Stuttgart. Stuttgart, Universität Stuttgart.
- Szulczewska B. Maksymiuk G.** 2014. COST Action Urban Agriculture Europe: Documentation of 4th Working Group Meeting, Warsaw 2–4.04.2014, <http://www.urbanagricultureeurope.la.rwth-aachen.de/>, dostęp: 19.09.2013.
- Tornaghi C.** 2014. Critical geography of urban agriculture. *Progr. Hum. Geogr.* 38(4), 551–567.
- Torquati B., Tancini C., Paffarini C., Illuminati R.** 2015. Empirical survey on business models of kindergarten farms. *Agric. Food Econ.* 3(1), 1–13.
- Unia Europejska.** 2011. Miasta przyszłości. Wyzwania, wizje, perspektywy, http://ec.europa.eu/regional_policy/, 19.09.2013.
- Wagner K.** 2005. Funktionen der Landwirtschaft in stadtnahen Grünstrukturen: EU-COST Aktion C11 Greenstructure and urban planning". Agrarpolitischer Arbeitsbehelf No. 19. Wien, AWI Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, <http://www.urbane-landwirtschaft.org/sites/www.urbane-landwirtschaft.org/files/>, dostęp: 19.09.2013.
- Wojewodzic T., Satola Ł., Tabor S.** 2015. Seeking interrelations between the level of social and economic development and the indicators of the economic and production disagrarisation of farms, *Probl. Drob. Gosp. Rol.* 4, 103–119.
- Vickery K.K.** 2014. Barriers to and opportunities for commercial urban farming: case studies from Austin. Doctoral dissertation. Louisiana, Texas and New Orleans.
- Zasada I.** 2011. Multifunctional peri-urban agriculture. A review of societal demands and the provision of goods and services by farming. *Land Use Pol.* 28(4), 639–648.
- Zasada I.** 2012. Peri-urban agriculture and multifunctionality: urban influence, farm adaptation behaviour and development perspectives. Doctoral dissertation. München, Universitätsbibliothek der TU.
- Zawiślak G.** 2015. Hortiterapia jako narzędzie wpływające na poprawę zdrowia psychicznego i fizycznego człowieka. *Ann. UMCS, Sec. EEE Horticultura* 25(1), 21–31.

